

Kaimo bendruomeninės organizacijos Lietuvoje: teritorinė tinklo analizė

SIMONA ŠČERBINSKAITĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Visuomenės geografijos ir demografijos institutas, Goštauto g. 9, 01108 Vilnius
El. paštas simonascerbinskaite@gmail.com

Kaimiškos teritorijos Lietuvoje jau kuris laikas patiria neigiamų pokyčių: per tris dešimtmečius gyventojų skaičius jose sumažėjo 270 tūkst., o 2011 m. duomenimis, daugiau nei 4 tūkst. kaimo gyvenviečių jau buvo negyvenamos. Kaimo bendruomeninės organizacijos (KBO) neretai įvardijamos kaip vienas iš veiksmingiausių kaimiškų teritorijų plėtros įrankių, sudarančių sąlygas teritorijų vystymui pagal principą „iš apačios į viršų“. Dėl šios priežasties KBO tapo šio straipsnio tyrimo objektu. Straipsnyje siekiama pristatyti ir mokliškai interpretuoti bendruomenės ir kaimo bendruomeninės organizacijos apraiškas bei sąsajas, išanalizuoti KBO tinklo Lietuvoje teritorines ypatybes. Teritorinė analizė atlikta naudojantis VŠĮ Lietuvos kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūros, Oficialiosios statistikos portalo ir georeferencinių erdvinį duomenų rinkinio duomenimis. Duomenys apdoroti ArcGIS programine įranga.

Raktažodžiai: kaimo bendruomeninės organizacijos, KBO, KBO tinklas Lietuvoje

ĮVADAS

Lietuvos apgyvendinimo sistema XX–XXI a. patyrė daug permainų – nuo planingo vystymo sovietmečiu iki rinkos ekonomika pagrįstos teritorinės raidos nepriklausomybės laikotarpiu. Tokia kaita nemaža dalimi lėmė šalies teritorijų struktūrinius pokyčius – socialinė ir ekonominė poliarizacija ir teritorijų diferenciacija su augančiais ir socioekonominių potencialą telkiančiais urbanistiniais centrais bei periferinėmis teritorijomis, pasižyminčiomis nykstančia infrastruktūra, žemu socialinių ir ekonominių paslaugų lygiu (Tautvaišaitė 2007; Kriauciūnas ir kt. 2016; Ubarevičienė 2018; Pociūtė-Sereikienė ir kt., 2019). Kaimiškos teritorijos patiria kiekybinius ir kokybinius pokyčius. Kaimo vietovės priemiesčiuose transformuojasi į miestiečių gyvenamas teritorijas; rekreaciniuose arealuose kaimai tampa rekreacinėmis gyvenvietėmis su sezoniniais gyventojais; derlingų dirvožemių teritorijose formuojasi intensyvaus žemės ūkio plotai; nuošalesnėse teritorijose vyksta gana spartus kaimo gyvenviečių nykimas (Burneika, Ubarevičienė 2011; Daugirdas ir kt. 2013). Per tris dešimtmečius šalies kaimiškos teritorijos neteko daugiau nei 270 tūkst. gyventojų, o 2011 m. duomenimis, daugiau nei 4 tūkst. kaimo gyvenviečių buvo negyvenamos (Kriauciūnas, Ščerbinskaitė 2019; Oficialiosios statistikos portalo 2020).

Socialinės ir ekonominės plėtros paribiuose atsідūrusių kaimo gyvenviečių tinklo rai da priklauso ir nuo vietos gyventojų galimybių bei gebėjimo išnaudoti vidinius ir išorinius resursus. Kaimo bendruomeninės organizacijos laikomos vienu iš veiksmingų įrankių neigiamoms pokyčiams pristabdyti ir paspartinti kaimiškų teritorijų vystymąsi. Aktyviai veidkamos

ir atstovaudamos savo organizacijos narių interesams, jos yra vienos svarbiausių šiandienos kaimo plėtros veikėjų, sudarančių sąlygas teritorijų vystymui pagal principą „iš apačios į viršų“, o esminis sėkmingo ir efektyvaus organizacijos veikimo elementas – žmogiškieji išteklių.

Tyrimo tikslas – aptarus bendruomenės kaip socialinio konstrukto ir kaimo bendruomeninės organizacijos (KBO) kaip vienos iš bendruomeniškumo instutualizuotų apraiškų ir sąsajų aspektus, išanalizuoti KBO tinklo Lietuvoje teritorines savybes.

BENDRUOMENĖS IR BENDRUOMENINĖS ORGANIZACIJOS: SAMPRATŲ ĮVAIROVĖ, SKIRTUMAI, SĄSAJOS IR SANTYKIS SU GEOGRAFINE ERDVE

Bendruomenė yra fundamentalus socialinis konstruktas, tačiau jos samprata sociologijos požiūriu vis dar neturi vieningos apibrėžties. Pirmasis XIX a. pabaigoje ją pateikė vokiečių sociologas F. Tönniesas. Jis, lygindamas to meto socialinius ryšius urbanizuotose ir mažai urbanizuotose teritorijose, bendruomenes kaip socialinius institutus dėl juose vyravusio sėslaus gyvenimo ir veiklos būdo be išimčių priskyrė kaimiškoms teritorijoms (Bruce, Yerley 2016). Ilgainiui tokia stipriai geografiškai determinuota bendruomenės samprata prarado svarumą – prasidėjusi modernybė pakeitė iki tol egzistavusias socialines institucijas, taip pat ir bendruomenę: nauji socialiniai ryšiai, vaidmenys, nulemti asmeninių individo pasirinkimų ir tapatumų, o ne iki tol dominavusių gyvenamosios vietos, tradicinių įpročių ir papročių, tapo svarbūs socialinių institutų formavimosi mechanizmo elementai (Giddens 2000). Su modernybe pradėjo ryškėti ir bendruomenės sąvokos dichotomija – socialinė sąveika pradėjo „konkuruoti“ su geografinės erdvės dedamąja. Tai atsispindi ir skirtinguose užsienio bei Lietuvos autorių (Gusfield 1978; Brazill 2003; Etzioni 2006; Crow 2007; Nefas 2008; Leliūgienė Sadauskas 2011) pateikiamuose apibrėžimuose – erdvė tampa ne būtinu, o tik vienu iš bendruomenės formavimosi veiksmių. Minėtų autorių apibrėžimų visumą galima apibendrinti trimis dažniausiai išskiriamais veiksniais – interesas, tapatumas ir erdvė. Jie nėra nepriklausomi, dažnai veikia kartu ar persipina. Šis veiksmių koegzistavimas ir yra vienas iš vieningos bendruomenės sampratos nesuformulavimo priežasčių – atskiri autoriai išvelgia skirtingas jų sąveikas ir suteikia jiems skirtingą svarumą.

Pats kaimo bendruomenės terminas semantiškai neatsiejamas nuo aiškiai apibrėžtos geografinės erdvės, vis dėlto ji savaime nenurodo bendruomenės formavimosi pagrindo. F. Police teigia, kad gyvenamoji ar veikimo teritorija individų yra suvokiama kaip geografinės erdvės dalis, kuri atspindi konkrečią bendruomenę ir reprezentuoja jos individualius ir kolektyvinius veiksmus. Konkrečios teritorijos specifika kyla iš sąveikos tarp individo(-ų) ir aplinkos, o vertės suteikimas jai – teritorinės tapatybės apraiška (Pollice 2018). Vis dėlto erdvė bendruomenės kaip socialinio instituto formavimuisi yra svarbi tiek, kiek ją įprasmina jos nariai – pati savaime erdvė yra bereikšmė, todėl žodis „kaimo“ abstrakčiame kaimo bendruomenės apibrėžime tėra atributas, ypatybė ir niekaip nepakeičia pačios bendruomenės instituto sampratos.

Geografinės erdvės dedamoji vartojama ir Lietuvos Respublikos teisės aktuose, apibrėžiančiuose bendruomenines organizacijas. Bendruomeninių organizacijų plėtros įstatyme nurodyta, kad „bendruomeninė organizacija – asociacija, kurios steigėjai ir nariai yra gyvenamosios vietovės bendruomenės (jos dalies arba kelių gyvenamųjų vietovių) gyventojai (jų atstovai) ir kurios paskirtis – per iniciatyvas įgyvendinti viešuosius interesus, susijusius su gyvenimu kaimynystėje“. Jeigu kaimo bendruomenių atveju geografinės erdvės dedamoji yra kaip atributas, padedantis apsibrėžti socialinę grupę, kurioje susiformavo, bei leidžiantis daryti prielaidas apie tokios bendruomenės narius ir socialinius ryšius tarp jų, tai kaimo bendruomeninių organizacijų (KBO) atveju geografinės erdvės dedamoji naudojama aiškioms veiklos riboms apibrėžti.

Akivaizdu, kad didžiausias skirtumas tarp bendruomenės ir bendruomeninių organizacijų – jų prigimtis. Bendruomenė – „natūraliai pasireiškianti, o ne sąmoningai sukurta ir grindžiama apibrėžtų tikslų“ (Bruce, Yerley 2016: 155). Bendruomeninė organizacija, priešingai, kuriama tik tikslingai. Lietuvos atveju tai galima iliustruoti KOB steigimosi šuoliu 2002–2003 metais. Tada buvo įsteigta daugiau nei trečdalis (35 proc.) šiandien registruotų kaimo bendruomeninių organizacijų. Tokių kiekybinių šuolių galima sieti su kaimo plėtros skatinimo priemone LEADER ir jos teikiama finansine parama, taigi, buvo konkretus tikslas – sąlygų, leidžiančių pretenduoti į paramą, sukūrimas.

Nepaisant prigimties priežasčių, bendruomenė ir bendruomeninė organizacija yra labai panašios turiniu – struktūriniais elementais. Abiejų veiklos pagrindas ir efektyvumas – (1) žmogiškieji ištekliai ir socialinis kapitalas. Mokslininkai pastarąjį apibrėžia kaip socialinius tinklus ir iš jų kylančias abipusiškumo normas (Putnam, Goos 2002). Tiek bendruomenėje, tiek bendruomeninėje organizacijoje yra svarbūs jungiamieji tinklai (angl. *bridging*) – jie stiprina struktūrą, nes dėl dažnos ir kokybiškos sąveikos tokios struktūros reguliuoja savo veiklą ir save skatina, vadinasi, tampa funkcionalesnės. (2) Lyderio figūra. Lyderystė apibrėžiama kaip socialinės įtakos procesas, kurio metu asmuo geba sutelkti kitų pagalbą ir palaikymą siekdamas bendro tikslo (Chemers 2014). Lyderystė kaip vaidmuo apibrėžiama visuotinai priimtomis normomis, pavyzdžiui, aktyvus veikimas, atsakomybės prisiėmimas, aiškių vertybių, vizijų turėjimas ir jų laikymasis. Vaidmens atlikėjas privalo visa tai priimti ir stengtis taikyti, kad išpildytų vaidmenį. Vaidmuo turi „įprastą“ ir „individualią“ dimensijas: pirmoji susijusi su lūkesčiais, susietais su tam tikromis socialinėmis pozicijomis (biurokratinės, ekonominės „galios“ įgavimas), antroji – su pačio individo interpretacijomis, kurias jis suteikia savo vaidmenims (Stets, Burke 2003). Antroji lyderio vaidmens dimensija yra svarbi veiksmingai lyderystei. (3) Ribos. Narystė bendruomenėje turi būti ribota, nes ji teikia naudą (Crow 2007). Diferenciacija „mes“ ir „jie“ rodo glaudžią bendruomenę, o atviros bendruomenės yra mažiau solidarios (Crow 2007). Minima riba nebūtinai turi būti fizinė. Tai požymiai, kurie leidžia identifikuoti individo priklausymą tam tikrai bendruomenei. A. Giddensas juos apibrėžia kaip tapatumą. Tapatumas nurodo savybes, kurias individui priskiria kiti, – „jas galima laikyti riboženkliais, bendriausia prasme parodančiais, kas yra šis asmuo“ (Giddens 2001: 44). Tapatybė pasižymi kolektyviniu matmeniu, nes nurodo, koku būdu individas yra „toks pats“ kaip kiti.

Apibendrinat galima teigti, kad bendruomenės ir bendruomeninės organizacijos yra panašios socialinės struktūros, veiklos funkcionalumą jos grindžia žmogiškaisiais ištekliais ir socialinės sąveikos rezultatais. Todėl neretai bendruomenė ir bendruomeninė organizacija yra laikomos tapačiomis. Kalbant apie teritorijų plėtrą, bendruomeninė organizacija neabejotinai efektyvesnė. Tai tam tikras savivaldos lygmuo, jos nariams įvairiomis dalyvavimo formomis leidžiantis prisidėti prie teritorijų vystymo sprendimų priėmimo. Vis dėlto stipri bendruomenė (socialinis kapitalas, riba / tapatybė, lyderio figūra) yra veiklios ir funkcionalios bendruomeninės organizacijos pamatas.

TERITORINĖS ANALIZĖS METODOLOGIJA

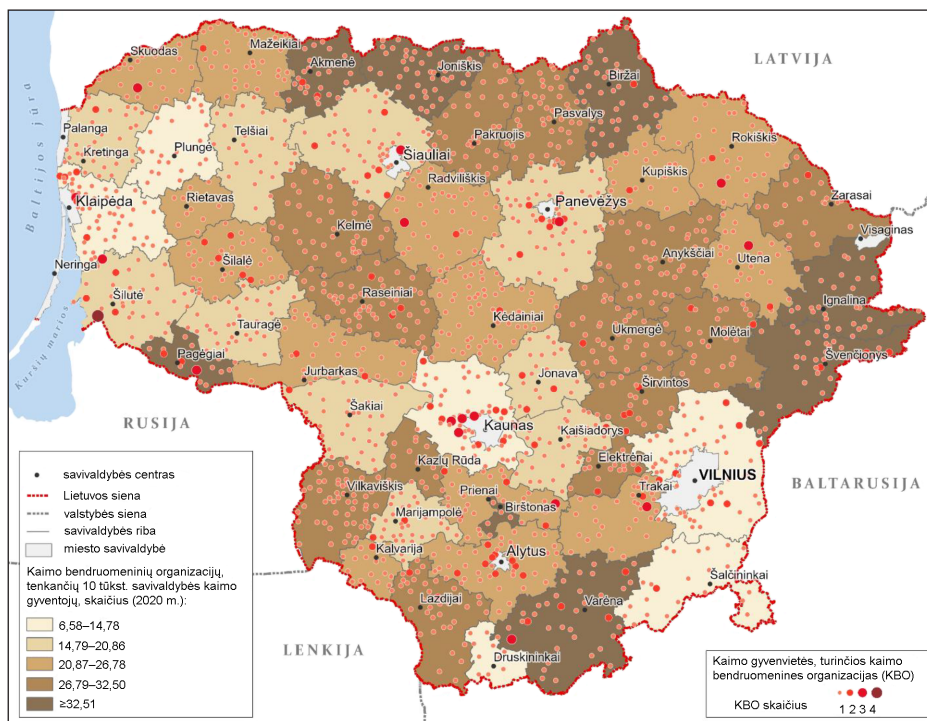
Straipsnyje nagrinėjamos 2020 m. šalyje registruotos kaimo bendruomeninės organizacijos. Analizei naudotas VŠĮ „Kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūros“ pateiktas KBO sąvadas, kuriuo remiantis Lietuvoje buvo registruota 2 001 kaimo bendruomeninė organizacija. Tikrinimo metu generalinė aibė sumažėjo 5,7 proc.: išbrauktos 114 miesto gyvenvietėse registruotų ir veikiančių, religinių ir kitų bendruomeninių organizacijų. Galutinė tiriamaoji visuma – 1 887 kaimo bendruomeninės organizacijos.

Svarbu pabrėžti, kad sąvade esantis ir realybėje į kaimo bendruomeninių organizacijų tinklą patenkančių kaimo gyvenviečių skaičius itin skiriasi – nereta KBO vienija kelias ar keliolika kaimo gyvenviečių. Tad KBO veikla apima daugiau kaimo gyvenviečių nei pateikiama statistikoje. Tikslų KBO tinklui priklausančių gyvenviečių skaičių nustatyti sunku dėl pačių juridinių asmenų veiklos ribų neapibrėžtumo – vienos KBO savo veiklos ribas apibrėžia konkrečiai įvardydamos kaimo gyvenvietes, kitos jas brėžia pagal seniūnaitijos ar seniūnijos ribas, ar dar abstrakčiau – „aplinkinėmis“, „kaimyninėmis“ gyvenvietėmis. Todėl rengiant kartogramą ir atliekant statistinius skaičiavimus bei teritorinę analizę buvo naudotos kaimo gyvenvietės, kuriose yra registruotos (arba veikiančios, jei organizacija pagal Juridinių asmenų registre pateiktus duomenis yra registruota mieste, bet veiklą vykdo kaimo gyvenvietėje(-ėse)) KBO, traktuojant jas kaip bendruomeninių organizacijų veiklos „centrus“.

Kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo Lietuvoje kartoschema (1 pav.), parengta naudojantis VŠĮ Lietuvos kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūros 2020 m. kaimo bendruomeninių organizacijų sąvadu, Oficialiosios statistikos portalo ir georeferencinių erdvinį duomenų rinkinio duomenimis. Duomenys apdoroti ArcGIS programine įranga.

KAIMO BENDRUOMENINIŲ ORGANIZACIJŲ TINKLAS LIETUVOJE: TERITORINĖ ANALIZĖ

Kaimo gyvenviečių, turinčių kaimo bendruomeninių organizacijų, tinklą sudaro 1 745 gyvenvietės: 219 miestelių, 1 520 kaimų, trys viensėdžiai ir trys geležinkelio stoties gyvenvietės.

1 pav. Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų teritorinė skaida (VŠĮ Kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūros (2019) ir Oficialiosios statistikos portalo (2020) duomenys)

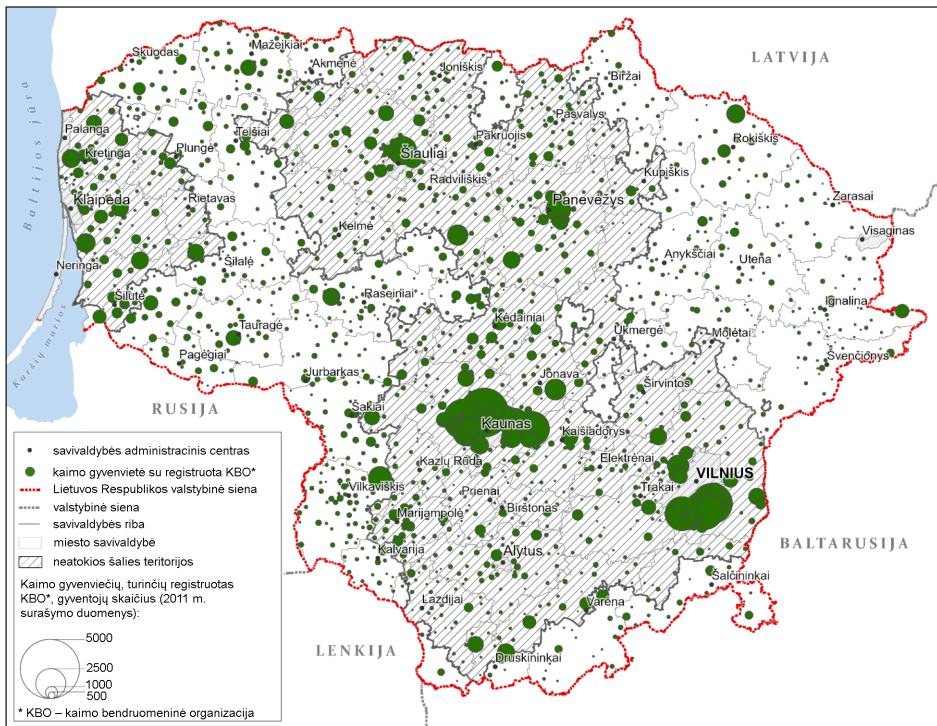
118-oje šių gyvenviečių registruota daugiau nei po vieną KBO¹, dėl šios priežasties KBO gyvenviečių tinklui būdingas grupinis (ang. *clustered*) išsidėstymas erdvėje. Viena nuo kitos (tiesia trajektorija) gyvenvietės su registruotomis kaimo bendruomeninėmis organizacijomis nutolusios vidutiniškai 3,749 km atstumu². Mažas atstumas svarbus ryšiams palaikyti ir plėtoti, vis dėlto vos 17 iš 51 nagrinėtos savivaldybės apskaičiuotas atstumas yra toks pats arba mažesnis už šalies vidurkį. Fizinį KBO atstumą viena nuo kitos savivaldybės viduje lemia keli veiksniai: savivaldybės plotas ir jos ribų konfigūracija, gyvenviečių struktūros ypatumai, KBO skaičius ir jų išsidėstymas. Gana tankiai kaimo bendruomeninės organizacijos išsidėsčiusios Pietvakarių, Vidurio ir Šiaurės Lietuvos savivaldybėse (Elektrėnų, Klaipėdos r., Vilkaviškio r., Marijampolė r., Kauno r., Kėdainių r., Raseinių r., Joniškio r. ir Pasvalio r.) (žr. 2 pav.). Didesni atstumai tarp KBO būdingi Šiaurės rytų Lietuvos regionui ir šalies pietuose esančioms savivaldybėms (Rokiškio r., Kupiškio r., Zarasų r., Švenčionių r., Varėnos r. ir Šalčininkų r.). Kaimo bendruomeninių organizacijų pasiskirstymą nagrinėjant stambesniu masteliu, KBO santalkomis išsiskiria priemiestinės šalies teritorijos. Ypač didžiųjų miestų – Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Alytaus ir Vilniaus. Nagrinėjant žiedines savivaldybes apie šiuos miestus nustatyta, kad daugiau nei trečdalis jose registruotų KBO išsidėstę penkių ir mažiau kilometrų atstumu nuo jų administracinės ribos. Pavyzdžiui, 5 km buferinėje zonoje aplink Kauno miestą registruota 42 KBO, tai net 58,9 proc. visų Kauno rajono savivaldybėje registruotų kaimo bendruomeninių organizacijų. Buferinę zoną padidinus iki 10 km, į jas patenkančių KBO skaičius didėja (žr. 1 lentelę). Analizuojant 2001 ir 2018 m. Registro centro gyventojų skaičiaus duomenis nustatyta, kad Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos rajonų savivaldybės šiuo laikotarpiu, priešingai nei daugelis šalies

1 lentelė. Kaimo bendruomeninių organizacijų pasiskirstymas žiedinėse šešių didžiųjų Lietuvos miestų savivaldybėse (VšĮ Kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūros duomenys, 2020)

Žiedinė savivaldybė	5 km buferinė zona nuo didžiojo miesto savivaldybės				10 km buferinė zona nuo didžiojo miesto savivaldybės			
	Kaimo gyvenviečių sk.	KBO sk.	KBO Proc. nuo visų žiedinėje sav. registruotų KBO	Proc. nuo žiedinės sav. ploto	Kaimo gyvenviečių sk.	KBO sk.	KBO Proc. nuo visų žiedinėje sav. registruotų KBO	Proc. nuo žiedinės sav. ploto
Alytaus r. sav.	16	23	40,4	17,2	26	34	59,6	41,9
Kauno r. sav.	30	42	56,8	26,3	39	52	70,3	53,1
Klaipėdos r. sav.	17	22	35,5	14,6	29	36	58,1	31,6
Panevėžio r. sav.	17	25	39,1	12,2	29	37	57,8	30,7
Šiaulių r. sav.	16	19	33,9	15,2	23	28	50	32,6
Vilniaus r. sav.	26	28	44,4	23,8	40	43	68,2	48

¹ 101 kaimo gyvenvietė turi po dvi, 16 po tris registruotas KBO, vienoje – keturias kaimo bendruomenines organizacijas.

² Atstumas apskaičiuotas ArcGIS programine įranga atlikus artimiausių kaimynų analizę (ang. *nearest neighbor analysis*). Jos metu matuojami atstumai tarp visų imties taškų (gyvenvietės su KBO geografiniu centru) ir išvedamas vidurkis.

2 pav. Gyvenviečių su KBO teritorinis pasiskirstymas Lietuvoje pagal gyventojų skaičių (2011 m. visuotinio gyventojų surašymo ir Oficialiosios statistikos portalo (2020) duomenys)

savivaldybių (43 iš 51 savivaldybių kaimo gyventojų pokytis 2001–2018 m. buvo neigiamas), patyrė didelių teigiamų kaimo gyventojų pokyčių: Klaipėdos r. sav. kaimo gyventojų skaičius išaugo 52,7 proc., Kauno r. sav. – 44,8 proc., Vilniaus r. sav. – 34,2 proc. Panevėžio ir Šiaulių rajonų savivaldybėse kaimo gyventojų skaičius buvo neigiamas, tačiau mažesnis nei šalies vidurkis (–5,08 proc.); šios savivaldybės atitinkamai neteko 4 ir 2,7 proc. kaimo gyventojų. Didžioji dauguma gyventojų priaugio telkiasi seniūnijose, besiribojančiose su miestų administracinėmis ribomis, t. y. priemiesčiuose. Kai kuriose šių savivaldybių priemiestinėse seniūnijose gyventojų skaičius 2001–2018 m. išaugo net kelis kartus. Remiantis atliktų tyrimų duomenimis, didžiąją dalį naujakurių priemiesčiuose sudaro gyventojai iš gretimų miestų, t. y. Vilniaus priemiestyje didžioji dalis naujakurių yra buvę vilniečiai (Ubarevičienė 2014). Tyrimais nustatyta, kad „priemiesčiuose yra linkę gyventi aukštesniam socialiniam sluoksniui save priskiriantys miestiečiai, dažniausiai susituokę, sukūrę šeimas ir auginantys daugiau vaikų. Kitas svarbus veiksnys yra turtinė ir šeimos pajamų šaltinio dinamika – „priemiesčiuose yra linkę gyventi gaunantys atlyginimus bei pajamų iš privačios veiklos ar įvairių investicijų formų“ (Žilys 2013: 88). Kaimo bendruomeninių organizacijų gausą šiose priemiestinėse teritorijose galima sieti su kintančia gyventojų demografinė ir socialine struktūra – į kaimišką teritoriją atsikėlę naujakuriai yra aktyvūs ir iniciatyvūs, steigia bendruomenines organizacijas, kurios atstovauja jų interesams infrastruktūros, viešųjų paslaugų ir kitais klausimais. Kaimo bendruomeninės organizacijos

telkiasi, nors ir mažiau, ir aplink kitus savivaldybių administracinius centrus. Pritaikius tas pačias 5 ir 10 km buferines zonas nustatyta, kad 5 km atstumu nuo jų registruotos 425 KBO, tai sudaro 22,5 proc. visų kaimo bendruomeninių organizacijų; 10 km atstumu – 852 KBO, arba 45,2 proc. šalies kaimo bendruomeninių organizacijų. Taigi, 37,3 proc. viso šalies kaimiškų teritorijų ploto (teritorijoje, kuri apima 10 km buferinę zoną aplink šalies administracinius centrus) telkiasi beveik pusė visų kaimo bendruomeninių organizacijų.

Absoliutus kaimo bendruomeninių organizacijų skaičius atskirose savivaldybėse priklauso nuo vietos gyventojų ir valdžios iniciatyvos ir / ar poreikio, todėl šiuos skaičius lyginti tarpusavyje nėra tikslinga. Trumpai galima pažymėti, kad daugiausia KBO įregistruota didžiųjų šalies miestų – Kauno (74), Vilniaus (63), Panevėžio (64), Klaipėdos (62), Šiaulių (56) ir Alytaus (57) – rajonų savivaldybėse. Jose įregistruota penktadalis visų šalies kaimo bendruomeninių organizacijų. Pastarosioms savivaldybėms bendruomeninių organizacijų skaičiumi nenusileidžia Raseinių (61), Kėdainių (58) ir Vilkaviškio (56) rajonų savivaldybės. Mažiausia KBO turi teritoriniu požiūriu smulčiausios savivaldybės – Birštono (5), Druskininkų (10), Rietavo (11), Kazlų Rūdos (16), Kalvarijos (17) ir Pagėgių (20).

Už absoliutų KBO skaičių savivaldybėse aktualesnis kaimo bendruomeninių organizacijų, tenkančių 10 tūkst. savivaldybės kaimo gyventojų, skaičius. Deja, realią kaimo gyventojų dalį, kuriai yra atstovaujama ir ji yra įsitraukusi į KBO veiklą, nustatyti sunku dėl statistinių duomenų trūkumo. Dėl šios priežasties skaičiuojamas ne realus, o teorinis atstovavimas kaimo gyventojams. 2020 m. pradžioje Lietuvoje buvo 911,2 tūkst. kaimo gyventojų, 10 tūkst. atstovavo 20,7 KBO (Oficialiosios statistikos portalas 2020). Atstovavimo reikšmių intervalas nagrinėtose savivaldybėse svyruoja nuo 6,6 iki 43,5 KBO 10 tūkst. savivaldybės kaimo gyventojų (žr. 1 pav.).

2 lentelė. **Kaimo gyvenviečių, kuriose registruotos kaimo bendruomeninės organizacijos, pasiskirstymas pagal gyventojų skaičiaus kategoriją ir gyvenvietės tipą (2011 m. visuotinio gyventojų surašymo ir Oficialiosios statistikos portalo (2020) duomenys)**

Gyv. sk. intervalas	Gyvenviečių, patenkančių į intervalą, skaičius ³	Gyventojų skaičius gyvenvietėse	Kaimo gyvenvietės tipas			
			Miestelis	Kaimas	Viensėdis	Geležinkelio stoties gyvenvietė
be gyventojų (0)	5	0	–	4	1	–
1–100	350	17 468	4 (233 gyv.)	344 (17 046 gyv.)	1 (98 gyv.)	1 (91 gyv.)
101–500	1 100	279 780	99 (30 419 gyv.)	999 (248 888 gyv.)	1 (121 gyv.)	1 (352 gyv.)
501–3 000	284	256 312	116 (108 444 gyv.)	167 (147 306 gyv.)	–	1 (562 gyv.)
>3 000	6	24 245	–	6 (24 245 gyv.)	–	–

³ Dvi iš 1 745 kaimo gyvenviečių, kuriose yra registruotos kaimo bendruomeninės organizacijos, nebuvo aptiktos 2011 m. vykdyto visuotinio gyventojų ir būstų surašymo ataskaitoje.

Didžiausias nuokrypis nuo šalies vidurkio, taip pat mažiausias atstovavimas būdingas Kauno, Vilniaus ir Klaipėdos r. sav.: Vilniaus r. sav. nuokrypis siekia net 60,6 proc. (7,7 KBO / 10 tūkst. kaimo gyv.), Kauno r. sav. – 43,7 proc. (8,9 KBO / 10 tūkst. kaimo gyv.), Klaipėdos r. sav. – 30,5 proc. (14,2 KBO / 10 tūkst. kaimo gyv.). 45 proc. nagrinėjamų savivaldybių pasižymi 30 proc. ir mažesniu nuokrypiu (10 iš šių savivaldybių šis nuokrypis neigimas, 13 – teigiamas) – tai Vidurio ir Vakarų Lietuvoje išsidėsčiusios savivaldybės. Didesnis nei 30 proc. teigiamas nuokrypis būdingas Šiaurės ir Šiaurės rytų Lietuvos savivaldybėms, iš esmės tai lėmė ilgą laiką čia vykstanti depopuliacija – gyventojų skaičiui mažėjant, o KBO skaičiui nekintant ar net didėjant, atstovavimas auga. Didžiausias jis Ignalinos (36 KBO / 10 tūkst. kaimo gyv.), Švenčionių (36,8 KBO / 10 tūkst. kaimo gyv.), Biržų (37,5 KBO / 10 tūkst. kaimo gyv.), Joniškio (38,6 KBO / 10 tūkst. kaimo gyv.) ir Akmenės (41,2 KBO / 10 tūkst. kaimo gyv.) r. sav. – čia Lietuvos vidurkis viršijamas daugiau nei 75 proc.

Nagrinėjant KBO pasiskirstymą atokių ir neatokių šalies teritorijų atžvilgiu statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta: neatokiose šalies teritorijose (45 ir mažiau minučių kelio nuo miesto centro, turinčio daugiau nei 50 tūkst. gyventojų⁴) telkiasi 56,8 proc. KBO; neatokios teritorijos, atitinkamai, užima 53,1 proc. šalies teritorijos (Dijkstra, Poelman 2008). Skirtumai išryškėja nagrinėjant gyventojų skaičių. Neatokiose šalies kaimiškose teritorijose esančiose gyvenvietėse su registruotomis KBO, 2011 m. duomenimis, gyveno 65,6 proc. imties gyventojų, likęs trečdalis – periferinėse kaimiškose teritorijose (žr. 2 pav.). Analizuojant KBO gyvenviečių struktūrą nustatyta, kad didžiausios kaimo bendruomeninių organizacijų ir gyventojų (2011 m. visuotinio surašymo duomenys) dalys išsidėstę vidutinio dydžio (101–500 gyventojų turinčios) kaimo gyvenvietėse (žr. 2 lentelė). Tokios gyvenvietės sudaro 2/3 KBO gyvenviečių visumos. Turimi duomenys nėra labai išsamūs, todėl negalima įvertinti realaus esamų metų gyventojų pasiskirstymo KBO gyvenvietėse. Vis dėlto įvertinus šaliai būdingas demografines tendencijas galima daryti prielaidą, kad mažiausią gyventojų skaičių (1–100) turinčių kaimo gyvenviečių dalis turėtų būti didesnė.

APIBENDRINIMAS

Kaimo bendruomeninės organizacijos – vienos iš teritoriškai mažiausių ir arčiausiai savivaldos, neformaliaja šio termino prasme, esančių gyventojų savarankiškų organizacijų formų; jų steigimasis ir veikla yra svarbūs tolygiai šalies teritorijų plėtrai. Tyrimo duomenimis, 2020 m. Lietuvoje buvo registruota 1 887 KBO, vadinasi, 10 tūkst. šalies kaimo gyventojų teko 20,7 KBO. Analizė atskleidė, kad mažiausias atstovavimas yra šalia didžiųjų miestų esančiose priemiestinėse savivaldybėse, o didžiausias – retai apgyventose Pietryčių ir Šiaurės Lietuvos savivaldybėse. Ši dėsningumą lemia didelis ir vis didėjantis gyventojų skaičius priemiesčio savivaldybių teritorijose (KBO skaičiaus augimas „nespėja“ paskui augantį gyventojų skaičių), taip pat mažas ir vis mažėjantis gyventojų skaičius periferinėse teritorijose (kai anksčiau įsteigtos KBO išlieka, nors gyventojų ir mažėja; be to, pati regiono gyvenviečių teritorinė struktūra – tankus mažų gyvenviečių tinklas – lemia ir santykinai didesnę KBO tinklą). Šios KBO tinklo savybės leidžia svarstyti, kad esminė šalies KBO tinklo problema yra ne kiekybinis (KBO tinklo elementų skaičius, nes jis gana didelis ir vis dar didėjantis), bet kokybinis aspektas. Žmogiškieji resursai yra veiklios ir funkcionalios kaimo bendruomeninės organizacijos pagrindas – kuo daugiau KBO veiklos teritorijoje gyventojų, kuo įvairesnė jų demografinė

⁴ Lietuvoje yra šeši šią sąlygą atitinkantys miestai: Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys ir Alytus.

ir socialinė struktūra, tuo daugiau jungiamųjų, o ne siejamųjų ryšių ir stipresnis socialinis kapitalas, o organizacijos veikla našesnė (lokaliau ar / ir regioniniu lygmeniu). Mažėjant kaimo gyventojų, mažėja ir KBO narių skaičius. Kai kuriose nedidelėse gyvenvietėse tai jau yra opi problema. Su ja dažniau susiduria periferinės šalies teritorijos. Tai kompleksinė problema, todėl norint ją išspręsti vien tik KBO veiklą palaikančių politikos priemonių nepakanka. Siekiant palaikyti mažąsias kaimo bendruomenes būtina kompleksinių (ekonominės, socialinės politikos) priemonių visuma.

Gauta 2020 08 28
Priimta 2020 10 15

Literatūra

1. Brazill, T. J. 2003. 'Social Distance and Community', in *Encyclopedia of Community: From the Village to the Virtual World*, 1st edn., eds. K. Christensen and D. Levinson. London: SAGE Publications.
2. Bruce, S.; Yerley, S. 2006. *The Sage Dictionary of Sociology*. London: Sage Publication.
3. Burneika, D.; Ubarevičienė, R. 2011. 'The Sprawl of Vilnius City – Some Consequences of Rural-Urban Transformations', *Annales Geographicae* 43–44: 108–115.
4. Chemers, M. M. 2014. *Integrative Theory of Leadership*. New York: Psychology Press.
5. Crow, G. 2007. 'Community', in *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ed. G. Ritzer. Carlton: Blackwell Publishing.
6. Daugirdas, V.; Burneika, D.; Kriaučiūnas, E.; Ribokas, G.; Stanaitis, S.; Ubarevičienė, R. 2013. *Lietuvos retai apgyventos teritorijos*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
7. Dijkstra, L.; Poelman, H. 2008. *Remote Rural Regions. How Proximity to a City Influences the Performance of Rural Region*. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/regional-focus/2008/remote-rural-regions-how-proximity-to-a-city-influences-the-performance-of-rural-regions (žiūrėta 2019.07.24).
8. Etzioni, A. 2006. 'Community', in *The Cambridge Dictionary of Sociology*, ed. B. Stuner. New York: Cambridge University Press.
9. Giddens, A. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.
10. Giddens, A. 2001. *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
11. Gusfield, J. 1978. *Community: A Critical Response*. New York: Harper & Row.
12. Kriaučiūnas, E.; Pociūtė-Sereikienė, G.; Ribokas, G. 2016. „Gyventojų aptarnavimo įstaigų tinklo kaitos tendencijos Lietuvos kaimo gyvenvietėse“, *Lietuvos socialinė raida. Lietuvos socialinė raida: teritorinis aspektas* 5: 80–94.
13. Kriaučiūnas, E.; Ščerbinskaitė, S. 2019. „Negyvenamos teritorijos Lietuvos gyvenviečių sistemoje“, *Lietuvos socialinė raida: regioniniai socialinės diferenciacijos veiksniai* 8: 31–46.
14. Leliūgienė, I.; Sadauskas, J. 2011. „Bendruomenės sampratos traktuotės ir tipologijos“, *Socialinių mokslų studijos* 3(4): 1281–1297.
15. Lietuvos Respublikos bendruomeninių organizacijų plėtros įstatymas Nr. XIII-1774, *TAR*, 2018, Nr. 21110.
16. Nefas, S. 2008. „Lietuvos kaimų ir miestelių vietos bendruomenių funkcionalumą lemiantys veiksniai“, *Viešoji politika ir administravimas* 23: 98–107.
17. *Oficialiosios statistikos portalas*. 2020. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/>
18. Pociūtė-Sereikienė, G.; Baranauskienė, V.; Daugirdas, V. 2019. 'Spatial Exclusion in Lithuania: Peripheries as "Losers", Metropolitan Areas as "Winners"', *Polish Geographical Review* 91(2): 5–19.
19. Pollice, F. 2018. *The Role of Territorial Identity in Local Development Processes*. Prieiga per internetą: <https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/8411/b3/pollic.pdf> (žiūrėta 2018.05.25).
20. Putnam, R.; Goos, K. 2002. 'Introduction', in *Democracies in Flux. The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*, ed. R. Putnam. New York: Oxford Press.
21. *Registų centro Juridinių asmenų registras*. 2020. Prieiga per internetą: <https://www.registrucentras.lt/jar/p/pav.php>
22. Stets, J.; Burke, P. 2003. *A Sociological Approach to Self and Identity*. Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/252385317_A_Sociological_Approach_to_Self_and_Identity (žiūrėta 2018.10.10).
23. Tautvaišaitė, Š. 2007. *Periferinių regionų struktūrinių pokyčių valdymas*. Akademija: LŽŪU.

24. Ubarevičienė, R. 2014. „Lietuvos teritorijos apgyvendinimo kaita XXI a.: miestų-regionų formavimasis“, *Lietuvos socialinė raida* 3: 92–112.
25. Ubarevičienė, R. 2018. *Baltijos šalių gyvenviečių sistemų teritorinės organizacijos kaitos sociodemografinė analizė*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
26. Žilys, A. 2013. „Rezidencinė diferenciacija ir skirtumai Lietuvos moderniajame mieste: (po)sovietinis ar Vakarų miestas?“, *Kultūra ir visuomenė* 4(2): 67–101.

SIMONA ŠČERBINSKAITĖ

Rural Community Organizations in Lithuania: Analysis of Teritorial Network

Summary

Rural areas in Lithuania have been experiencing negative changes for some time now: over three decades, the rural population has decreased by 270 thousand; moreover, 2011 data shows that more than 4 rural settlements were no longer inhabited. Rural community organizations (RCO) are often identified as one of the effective tools that can slow down these negative changes and enable development of rural areas. Based on similar essential elements (social capital, identity, leader) RCO can be considered as an institutionalized form of community. They both depend on human resources and their relationships. In 2020, total of 1,887 rural community organizations were registered in Lithuania, their network consisted of 1,745 rural settlements. 118 of these had more than one RCO in their territory, as a result, rural community organizations were clustered in area. The estimated average distance between RCO was 3.7 kilometers. The analysis revealed that a statistically significant part of the RCO is concentrated near municipal administrative centers: at a distance of 10 kilometers from them (that is, 37.3% rural areas of the country), 45.2% of all rural community organizations are concentrated. Due to demographic trends, territorial disparities in representation occur: the smallest representation is in the suburban municipalities near the big cities, and the highest one is in the sparsely populated municipalities of South-Eastern and Northern Lithuania.

Keywords: rural community organizations, RCO, RCO network in Lithuania